

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА СЕЛО

Закључци са научног скупа *Перспективе развоја села у Србији*

У организацији Одбора за село у Српској академији наука и уметности је 17. и 18. априла 2013. године одржан интердисциплинарни научни скуп *Перспективе развоја села у Србији* на којем су се, кроз научне и стручне реферате, искристалисали следећи закључци који се овом приликом упућују надлежним државним органима и предочавају широј друштвеној јавности.

А.. Општи закључци

1. Одумирање неколико стотина села и пражњење стратешки важних простора државе Србије, као и структурна и техничка неподобност за модерну и тржишно одрживу пољопривреду малог земљишног поседа, са много ситних парцела неправилног геометријског облика, представљају крупан развојни проблем Србије који се не може ни ублажити, а поготово излечити, уобичајеним палијативним мерама неконзистентне аграрне политике која се сваке године мења.

2. У практично решавање проблема одрживог развоја села и пољопривреде у Србији надлежни државни органи би требали више него до сада да уважавају предлоге одговарајућих научних институција и у ту сврху би морали да изврше њихову реорганизацију и модернизацију, што подразумева њихову финансијску и кадровску консолидацију и техничко опремање. За концептуализовање институционалних реформи и израду средњорочне и дугорочне стратегије развоја села и пољопривреде у Србији, Народна скупштина би требала да формира **Национални савет за село и пољопривреду**, као надстраначко, независно и компетентно радно тело које би своје стручно мишљење о законским предлозима који се односе на одрживи развој села и пољопривреде, на постојећу стратегију и текуће мере аграрне политике, благовремено предочавало посланицима и надлежним владиним министарствима.

3. Алтернативна и дугорочно перспективнија развојна стратегија нашег села и пољопривреде могућа је само у склопу темељних институционалних реформи у Србији, које би омогућиле одговарајуће реформе и у аграру. То би била **нова аграрна и социјална реформа**, различита од свих досадашњих по томе што би била много више економска и модернизацијска него политичка. Тако би био створен нови системски институционално-правни оквир алтернативне аграрне политике у Србији без којег није могућ модеран и континуирани аграрни и рурални развој Србије нити њена интеграција у европске институције

4. **Структурно прилагођавање** наше пољопривреде модерном одрживом развоју у првом реду подразумева:

а) **техничко уређење обрадивог земљишта** и добровољно укрупњавање поседа где је то могуће (са или без промене својинских односа, уз комасације, арондације, мелиорације, као и друге мере);

б) **уређење водотокова** (ради спречавања поплава и изградње преко потребних система за наводњавање);

в) хоризонтално и вертикално **организовање пољопривредника** (у задруге, пословна удружења, акционарска друштва и друге видове удруживања).

5. Неопходна је снажнија материјална **подршка државе задружном облику** организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду

постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним и задружно оријентисаним кадровима.

6. **Популациона политика** у сеоским срединама морала би да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, битно различитој од досадашње која је младе људе истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се поправи изразито неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализован модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се побољша социјално (здравствено, пензионо, инвалидско) осигурање, али и модерно образовање и културно просвећивање младих пољопривредника.

7. **Одрживи развој села нужно је локални** и могућ је само ако се за њега стекну повољни (неопходни и довољни) не само глобални, него и локални предуслови. Отуда је неопходно да се покрену законске иницијативе за **оживљавање локалне сеоске самоуправе и институционално проширење надлежности сеоских месних заједница** као провереног облика непосредне локалне самоуправе у српској народној традицији. У истом циљу, ваљало би да се у брдско-планинским и пограничним крајевима Србије иницира формирање **малих сеоских општина** и тако омогући њихова демографска и социјална одрживост.

8. Реформа основног образовања морала би да обезбеди **посебан и привилегован статус сеоских школа**, те да у наставним програмима свих основних школа већи обим и значај добију образовни садржаји који се односе на село као здраву животну средину и на пољопривреду као перспективно животно занимање.

9. Уз општа питања просвете и образовања житеља села, данас је за развој пресудно **стручно образовање пољопривредника**. Томе циљу данас би најпре требало да допринесе системска државна потпора аграрним научним институцијама, као и формирање **мреже саветодавних центара за трансфер практичних стручних знања о модерној пољопривреди** у којој би се запошљавали агрономи разних специјалности, агроекономисти, ветеринари и сви други аграрни стручњаци.

10. У **културној политици** према селу, поред наведеног, неопходно је такође да се обезбеди системска и континуирана државна и локална општинска подршка сеоским **домовима културе, културно-уметничким друштвима, спортским клубовима и сеоским културним манифестацијама**.

Б. Посебни закључци

У рефератима који се односе на посебне аспекте одрживог развоја пољопривреде у Србији искристалисали су се следећи закључци:

1. **Производно-еколошки услови**, али и одређени стандарди и законски прописи налажу изналажење нових решења у технологији гајења **ратарских усева**. Таква решења подразумевају флексибилнију агротехнику која представља спој конвенционалних метода са модерним технологијама. **Климатске промене** у последње две декаде говоре да смо ми у врло осетљивом подручју где ће екстремних манифестација типа суше или превлажених година бити све више. Оплемењивање биља у промењеним климатским околностима мора дати одговоре преко стварања нових сорти и хибрида толерантнијих на сушу, вишак падавина, болести, штеточине, корове и слично, и уз адекватну агротехнику и наводњавање морају бити део дугорочне стратегије у сусрет бројним променама у ратарству које ће се брзо десити.

2. Од **науке** се очекују добра предвиђања тих промена и изналажење најбољих одговора ради осигурања добре производње и одржања конкурентности са истим произвођачима у ЕУ. Наука преко усавршавања бројних агротехничких мера за различите типове пољопривреде мора направити добру технологију гајења свих усева. Технологија гајења усева мора бити усаглашена са нашим природним окружењем које мора бити очувано. Мноштво прописа у заштити животне средине с једне стране и осигурање добре производње на другој која мора бити одговарајућег квалитета као готов производ или сировина за даљу прераду. Научна и стручна знања треба искористити тако да повољне могућности повећамо, а неповољне сведемо на минимум. **Рејонизације** се морамо придржавати и на тај начин осигурати гајење усева у оним зонама где им то највише одговара уз поштовање препорука стручњака шта је најбоље за тај рејон.

3. **Недостатак енергије**, односно нафте, захтеваће решења у преоријентацији на друге изворе. Производња **биодизела** и **биоетанола** везана је за пољопривреду где су од велике важности два усева кукуруз и уљана репица. Очекивања у блиској будућности за већом производњом кукуруза као енергетског усева за биоетанол у свету довешће до великих промена у сетвеној структури, али и у сточарству где ће се веома осетити његов недостатак.

4. Поред енергије, значајно ће бити **чување водних ресурса** с обзиром на велику потрошњу у пољопривреди. Пољопривреда је највећи потрошач воде у најразвијенијим земљама. Код нас је, за сада, обрнуто зато треба радити на одржавању мелиорационих система и њиховом проширењу. Саградити пумпне станице, довести воду и омогућити велику ефикасност система за наводњавање у његовој експлоатацији. Наводњавати треба само на земљиштима која су погодна за те намене да не би изазвали негативне ефекте. Првенствено то треба изводити на великим парцелама са одговарајућом савременом техником која захтева доста улагања и за оне исплативе усеве попут семенских.

5. **Ђубрење** је једна врло значајна агротехничка мера са којом осигуравамо веће приносе у ратарству. Бројне ствари у агрохемији ће бити подложне испитивању и налажењу целисходних решења собзиром на могуће негативне утицаје у животној средини. Треба радити и на њиховим биолошким супституцијама.

6. **Генетски модификовани организми** ће бити све више бити заступљени посматрано у светским оквирима у конвенционалној пољопривреди јер ће развој биотехничких наука, али и нано технологија бити доминантан у XXI веку. Поред многих позитивних биће све уочљивије, и то далеко брже, неке **негативне стране** оваквог индустријског гајења усева. Евидентно је да ће пораст људске популације имати велике потребе за храном које ће се, добрим делом, задовољавати са великих површина под генетски модификованим усевима. Тешко је данас предвидети како ће се ствари са ГМО завршити код нас. Такође, постоје велики притисци али и расположење у широј јавности да гајење ових усева не треба дозволити код нас. То би створило велику зависност уз велике ризике да изгубимо све оно што данас поседујемо као наше семе и садни материјал.

7. Велики проблеми се очекују у **смањењу ораничних површина** по глави становника. Данас је она на нивоу око 0,33 ha, а око 2050. године се очекује њено двоструко смањење. У Србији је ово велики проблем зато што се најплоднија земљишта као черноземи одузимају за различите аутопутеве и друге саобраћајнице, као грађевинско земљиште и за друге намене. То би требало у перспективи спречити, јер је врло тешко

обезбедити и освојити неке нове површине и једини пут ће нам бити интензивирање производње које захтева високу цену у сваком погледу.

8. Наведени проблеми биће стални разлог за **популаризацију свих еколошких праваца у пољопривреди**, односно њихово дивергирање и ширење, али не треба искључити ни повремене повратак у извесне класичне технологије којима ће се прибегавати с времена на време са циљем довољног обезбеђења хране.

9. **Потенцијали брдско-планинског региона Србије за органску пољопривредну производњу** на основу анализе стања природних ресурса у Србији су на задовољавајућем нивоу. То може допринети убрзаном ширењу и популаризацији органске производње на целој територији Републике Србије, а нарочито у брдско-планинском региону, уз поштовање закона и подзаконских аката, који детаљно прописују избор парцеле и услове под којима се ова производња може одвијати. За овакав вид производње неопходне су субвенције собзиром на прелазни период од две до три године. Прелазак на органску пољопривреду захтева пуно знања и рада на преносу тих знања и мноштва информација до самих произвођача. Зато је неопходно подизати ниво свести становништва које би те производе користило, али и развити стручне саветодавне службе, задруге, асоцијације, и слично, које би могле значајно помоћи практичним саветима и откупом и пласманом готових производа.

10. **Инфраструктуру** која је недовољно развијена у селима са младим људима треба развијати, како би сеоска подручја била мање изолована и што би могло младе људе задржати у тој средини и што би им омогућило уз неке економске подстицаје бржи економски развој. У руралној економији доминира пољопривреда, али постоје бројне могућности развоја од краћих одмора на салашима Војводине до дужих боравака у специјализованом сеоском туризму са етно традицијом. Овде постоје бројни модели за такво ширење собзиром да много ствари није искоришћено, али треба као предуслов, обезбедити сигурно континуирано снабдевање одговарајућим количинама производа и њиховим квалитетом. Бројне манифестације које се одржавају у сеоским срединама посвећене одређеним туристичким препознатљивостима су добра прилика за рекламу и пласман на чему се може у локалним срединама радити целу годину.

Б. Конкретни закључци

У рефератима који се односе на поједине гране и аспекте пољопривреде у Србији искристалисали су се следећи конкретни закључци:

1. **Повртарство.** Једна је од најинтензивнијих грана биљне производње има значајан утицај на развој села. На површини од 5-6 хиљада хектара под пластеницима произведе се годишње у просеку око 840 хиљада тона раног и средње раног поврћа у вредности од око 655 милиона евра. Производња је организована на њиви, у башти и у заштићеном простору. Просечна годишња вредност производње поврћа, кромпира, семена и садног материјала је на нивоу од око милијарду и 188 милиона евра. Годишње на селу остаје чист приход на нивоу од око 330 милиона евра. На жалост, производња хране, посебно производња поврћа на отвореном пољу и у заштићеном простору, код нас је препуштена немилосрдном тржишту. Директна давања, субвенције, су много мање него што је то случај у земљама ЕУ, па и у региону. Производња поврћа је озбиљан и дугорочан породични комерцијални посао. Интензивна производња поврћа ангажује (запошљава) радну снагу на селу али и у граду. У условима без додатног наводњавања по једном ха у просеку је потребно 1,5-2 радника по ха дневно, а у интензивној производњи у условима наводњавања 3-4 радника по ха дневно. У заштићеном простору, у зависности од нивоа

аутоматизације и компјутеризације технолошког процеса производње, ангажује се од 4-10 радника по ha (1.000-2.500 m² по раднику) дневно. Већ при овом нивоу производње неопходно је повећати извоз јер се јављају значајни тржни вишкови средње касног и касног поврћа. Наиме, извози се поврће у вредности од свега 96,3 милиона долара. У структури извоза највеће је учешће конзервисаног и хладно (смрзнуто) прерађеног поврћа. Нешто мање се извози свеже и дехидрираног (сушено) поврће. Више од два века јавља се дефицит раног и средње раног поврћа. Овај дефицит је могуће превазићи повећањем производње поврћа у заштићеном простору и подизањем адекватног складишног простора за краткорочно и дугорочно чување свежег поврћа. На овај начин би се губици свели на разумну меру, а време чувања продужило до пристизања раног поврћа из заштићеног простора и раног и средње раног поврћа са отвореног поља наредне године.

2. Воћарство. Представља једну од најрентабилнијих грана пољопривреде. Као део интензивне производње у пољопривреди, воћарство се показало добрим моделом развоја неразвијених подручја Србије и решавања социјалних, економских и демографских проблема који су све израженији у селима. Производњом воћа се остварује 10-20 пута већа вредност производње и запошљава око 20 пута више радне снаге по хектару него при гајењу пшенице. Велико је ангажовање радне снаге у низу пратећих делатности које су везане за воћарску производњу. Поред тога воћарство покреће и друге гране привреде. Последњих година подижу се интензивни засади, са новим савременим сортиментом и високим нивоом технологије производње. Квалитетан садни материјал се производи и у домаћим расадницима, а све је већи и број савремених хладњача за чување плодова као и нових погона за прераду. У раду је анализирано стање производње континенталних врста воћака и предлог технологија и мера које могу значајно унапредити развој села. У последњих неколико година у воћарској производњи Србије дешавају се велике промене. Уводе се нове сорте и клонови старих сорти, технологија производње се мења ка интензивнијим засадима са великим бројем биљака и високим приносима по јединици површине. Користе се слабо бујне подлоге и висококвалитетне саднице, наводњавање и фертиригација, а све је више засада покривених противградним мрежама. Заживеле су многе нове агро и помотехничке мере и приступило се изградњи савремених хладњача и прерађивачких капацитета. Од неопходних мера за даље унапређење воћарства Србије треба истаћи и следеће: доношење стратегије развоја воћарства; израда воћарске рејонизације; израда регистра воћарске производње; образовање произвођача и преношење знања; успоставити **институционалну мрежу огледа интродукованих сорти и подлога у водећим регионима Србије**; неопходно је увођење, стално унапређење и уједначавање добре производне праксе, у погледу технологије гајења, прераде, паковања, транспорта, заштите животне средине и здравствене безбедности воћа и производа од воћа; организовати Извештајно-прогнозну и саветодавну службу; **продужење сезоне гајења** (увођење нових сорти погодних за дуже чување, осавремењивање помотехничких мера, гајење у затвореном и полу затвореном простору); **увести** интегрални и органски концепт у производњу; **успоставити производњу сертификованог садног материјала; увођење механизације у воћарску производњу; формирати и јачати удружења произвођача; повећати складишне капацитете и могућности за дистрибуцију воћа.**—Један од врло значајних проблема остаје недостатак **савремених технологија и опреме за чување плодова воћа.** (изградити савремене хладњаче, са савременим калибраторима, пратећом механизацијом и опремом); изградња дистрибутивних центара; **повећати прерадне капацитете и добијање производа веће финалне обраде; повећати улагања у маркетинг; систем тржишних информација понуде и тражње; увођење подстицајних и кредитних мера државе; ослобађање и смањење царинских стопа на увоз опреме и**

механизације; да се од извоза и увоза воћа издваја 1 % за развој воћарске науке и увођење нових технологија.

3. Виноградарство и винарство. Потребно је што пре израдити квалитетну стратегију развоја винограда и винарства (са дефинисаним активностима, роковима и мерама подршке) и повећати подстицаје за подизање нових винограда и оживљавања села; убрзати израду винограда регистра; завршити нову рејонизацију; осавременити сортимент; поред страних квалитетних винских сорти које доминирају у домаћем сортименту а које се гаје у већини виноградских земаља, већу пажњу и приоритет дати пре свега квалитетним аутохтоним, старим одомаћеним и домаћим новоствореним винским и стоним сортама које дају печат специфичности, ексклузивности и посебности српском сортименту. Омогућити производњу сертификованог садног материјала нових домаћих сорти толерантних на гљивичне болести и мразеве (петра, панонија, морава, петка, рубинка, бачка, ластва, кармен и др) које су намењене органској производњи грожђа и вина а за које сада постоји веће интересовање у иностранству него у Србији. **Повећање извоза и контрола увоза грожђа и вина:** Очекује се да ће се тренд пораста извоза наставити у наредном периоду имајући у виду могућност бесцаринског извоза вина на тржиште Руске Федерације и ЕУ. Ангажовати најбоље стручњаке у области маркетинга у циљу праћења светских трендова и захтева тржишта. И даље треба подстицати повећање производње квалитетних вина, смањење неконкурентних вина, нарочито у мањим винаријама којих је и највише у Србији. Пожељно је спровести што строжију контролу количина и квалитета увезеног грожђа и вина јер често квалитет таквих вина не одговара високим ценама.

4. Сточарство. Има велики значај у производњи хране и одрживом развоју села. Учесће пољопривреде Србије у укупном друштвеном производу креће се између 12 и 13%, а сточарство у укупном аграру само 30%, док је то у свету између 60 и 70%. Наша земља располаже са изванредним природним ресурсима за успешно гајење свих врста домаћих животиња, а посебно говеда и оваца у централној Србији. Основна делатност ових домаћинстава била је производња млека и меса које се прерађивало по традиционалним технологијама и добијале су се специјалне врсте сирева (сјенички, хомољски, златарски, краљевачки итд.) и прерађевине од меса (златиборска пршута и сланина, овчија стеља итд.). Поред тога, јунеће и јагњеће месо је извожено на позната светска тржишта у вредности преко 100 милиона долара. У то време миграције са села је било знатно мање, села су имала своје задруге, домове културе, школе, продавнице, градила се инфраструктура и све остало што је потребно за одрживи развој села и становника који живе на селу. У последњој деценији сточарство је смањено, једном речју је нестало. Да би се задржало становништво на селу, неопходно је веће улагање у развој сточарства, развијати робно фармерство, оживети задругарство, улагати у инфраструктуру села, оснивати мала предузећа, прерадне погоне за млеко и месо, а младе фармере од стране државе посебно стимулирати да остану на селу. Пољопривреда и село, да би се развијали у одрживом систему, неопходно је да се преко дугорочне стратегије развоја регулишу и односи и обавезе, да стратегија у потпуности буде државна обавеза и одговорност, да се сточарство схвати и прихвати као окосница привредног развоја земље, село као потребу, историјску и развојну чињеницу, са посебним нагласком да на селу живи близу 50% становника државе Србије. Друштвени производ сточарства у аграру је свега 30%, те стратегијом развоја треба предвидети да сточарство ствара око 60% друштвеног производа аграра, а да друштвени производ по једном хектару обрадиве површине износи преко 1000 евра, а не само као сада 300 евра по хектару. Такође, стратегијом треба јасно дефинисати макрореоне на којима ће се гајити одређене врсте домаћих животиња, и на

основу тога субвencionисати и помагати фармере и домаћинства. Треба донети Закон о земљишту, који ће одређивати услове коришћења и располагања земљиштем у функцији производње хране. Треба јасно да се прецизира, како и под којим условима ће се користити државна земља, шта је са природним ливадама и пашњацима, искоришћавањем слободних шумских површина за сточарство, итд.

5. **Екологија.** Акумулирани еколошки проблеми чине једно од кључних обележја данашње цивилизације. Поред многих истраживања и обимне еколошке литературе, остало је доста тешкоћа у разјашњавању еколошких проблема, посебно у селима. Наша пољопривреда је изложена процесима механизације и хемизације, а то се директно и највише реперкутује на село, где се налази пољопривредна производња. Механизација је мање штетна од хемизације, али није без негативних ефеката по животну средину. Прогноза појаве штеточина, проузроковача болести и корова представља једно од дела решења за еколошке проблеме на селу и у пољопривреди уопште. За производњу здравствено безбедне хране, код нас још увек постоје релативно повољни природни услови. Да би се ти услови искористили, потребна је потпуно нова аграрна стратегија. Један од великих еколошких проблема на селу представљају **дивље депоније**, као и **нестручно уништавање и спаљивање пестицидне** и друге амбалаже или једноставно бацање амбалажног отпада што доводи до **загађења земљишта, површинских и подземних вода** и тако се угрожава живот људи на селу, а одатле преко пољопривредних производа и у граду. Треба радити на увођењу саветодавне пољопривредне службе која би била усмерена и на решавање еколошких проблема уз едукацију о правилној употреби пестицида и ђубрива, као и збрињавању пестицидног амбалажног отпада, пре свега. Такође, потребна је потпуно нова аграрна стратегија, чија би основа била преоријентација на масовну употребу органских ђубрива, биолошких средстава за заштиту биља и строго контролисано допунско коришћење минералних (неорганских) материја, са што мањим штетним дејствима по људско здравље. На основу анализа тржишта, потребно је направити предлоге за једну или више локација за изградњу фабрике за отпад амбалаже пестицидних материја. Потребно је размотрити могућности државе да сноси трошкове или учествује у трошковима уништавања амбалаже, као што је случај са земљама из нашег окружења. Постоје многи предлози о решавању проблема амбалажног отпада, као што су: постојање финансијске стимулације од стране министарства за повраћај свих врста амбалажа, где би на амбалажи постојао износ кауције, који би био довољно стимулативан за повраћај робе, казнене мере на свим нивоима протока амбалаже, као и контејнери за сакупљање амбалаже, који би били лоцирани код пољоапотека и који би се преносили у регионална складишта, одакле би се даље амбалажа превозила до погона за уништење.

6. **Економија и финансије.** Рурална подручја захватају 85% територије земље и 3.904 насеља од укупно 4.715, у којима, према Попису из 2002. године, живи 55% становништва (без података за Косово и Метохију). Рурална економија у великој мери почива на резултатима примарног сектора, а нарочито пољопривреде. Пољопривреда је један од ослонаца економије и на националном нивоу – у стварању укупног бруто домаћег производа учествује са 8,3%, а заједно са индустријом хране, пића и дувана, са 12,8%. Пољопривреда и прехранбена индустрија формирају 23,9% извоза и 7,7% увоза српске привреде у 2012. години, остварујући суфицит у износу од 1.246,6 милиона долара. У пољопривреди је ангажовано више од петине запослених, који чине 16,3% економски активне популације у земљи. Регионалне разлике у нивоу економске развијености су знатне - бруто домаћи производ по становнику у урбаном, Београдском региону, према подацима за 2010. годину, износио је 177,8% националног просека, у региону Војводине 96,8%, у региону Шумадије и Западне Србије 69,9% , а у региону Јужне и Источне Србије

само 63,9%. Хетерогени територијални капитал захтева *прецизну типологизацију руралних подручја и креирање територијално специфичних интегралних развојних стратегија и планова, координираном активношћу просторне, регионалне и руралне политике, уз обезбеђење стабилног макроекономског оквира, у циљу остваривања одрживог и равномерног територијалног развоја Републике*. У Програму имплементације Просторног плана РС 2010-2020 за период 2011-2015 [22], међу стратешким приоритетима одабраним за реализацију у овом периоду налазе се студија о зонама и подручјима реално могуће демографске ревитализације у склопу одрживог регионалног развоја, али без дефинисаног буџета, и стратегија оживљавања угашених села, без дефинисане надлежности, временског периода и буџета, те је неопходно и овом приликом указати на важност њихове реализације. Полазећи од природних, економских, еколошких и социјалних карактеристика простора, рурална подручја Србије могу се поделити у три, релативно хомогене просторне целине, са већим бројем заједничких развојних приоритета, који своје место морају наћи у регионално и локално специфичним, интегралним развојним стратегијама: интегрисана рурална подручја која захватају регион Војводине и северни део Мачванске области; средишња рурална подручја – са развијеном пољопривредом у окружењу урбаних центара – обухватају Шумадију, Поморавље, Колубару и делове Златиборске области, Мачве и Стига; периферна рурална подручја - са неразвијеном пољопривредном структуром и економијом базираном на природним ресурсима и туризму – обухватају хетерогена рурална подручја северозападне, југозападне, јужне и источне Србије. Независно од развојних карактеристика руралног региона, успех у ревитализацији и економском развоју села и пољопривреде у овом периоду закаснеле транзиције пресудно зависи од стабилности и раста националне економије, изградње крупних инфраструктурних објеката, структурних реформи у земљишној политици, изградње и јачања институција у пољопривредном сектору, изградње административних капацитета на свим нивоима, хармонизације домаћег законодавства и праксе са одговарајућом у ЕУ и привлачења европских фондова. Неопходно је формирати буџет за развој села на локалном нивоу и експертске тимове за снимање природних и људских ресурса, тзв. мапирање, на нивоу локалних самоуправа. Депопулацију сеоских насеља треба превазићи повећаним општим улагањима у сеоска подручја. Потребно је покренути иницијативу за формирање **развојне аграрне банке дијаспоре** у којој би наша дијаспора имала кључну улогу, надзор и контролу, водила пословну политику и вршила избор пројеката за финансирање, заједно са представницима локалне самоуправе. Неопходан је развој кластера и удруживање субјеката по фазама производње, односно јачање хоризонталне и вертикалне координације. Подстицати лично предузетништво и локалне иницијативе у сеоским насељима и у општинама.

7. **Задругарство.** Задруге су традиционално најзначајнији облик удруживања и пословног организовања пољопривредника и житеља села у циљу њихове економске, социјалне, културне и еколошке одрживости у развоју пољопривреде и села у Србији. У мерама аграрне политике земљорадничке задруге нису у потребној мери уважаване као значајан облик привредног организовања који може да допринесе бржем развоју пољопривреде и села у нашој земљи. Неопходно је стално развијати свест о потреби самоорганизовања земљорадника на међународним задружним вредностима и принципима не само у пољопривреди, већ и у преради пољопривредних производа и развоју неаграрних делатности „око пољопривреде“ (домаћа радиност, сеоски туризам, ...) у сеоским подручјима. Стање у којем се налази српско село и пољопривреда, а посебно земљорадничко задругарство, захтевају хитне реформске процесе и већу подршку државе задругарима, задругама и задружним савезима. Неопходна је снажнија материјална подршка државе задружном облику организовања, јачање техничко-технолошке и

информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним и задружно оријентисаним кадровима. Успешне задруге, у сарадњи са задружним савезима, треба да настоје да помогну мање и слабије задруге на пословном подручју у њиховом окружењу, а задружни савези да формирају стручне тимове за помоћ у оживљавању задруга са тешкоћама у пословању и за сарадњу са стечајним управницима за задруге у стечајним поступцима. Поред удруживања у задруге, неопходно је и удруживање задруга у задружне савезе и формирање репрезентативних и задругама пословно оријентисаних задружних савеза – од окружних до покрајинског и републичког задружног савеза, као и да се обједини деловање секторски и територијално организованих задружних савеза у национално јединствени задружни систем у циљу успешнијег заједничког наступа према државним органима и у Европском и Међународном задружном савезу. Задруге и задружни савези у Србији треба у већој мери него што то чине сада да користе искуства из задружних система других европских земаља и да се у већој мери укључују у међународну задружну пословну сарадњу. И поред неповољног задружног окружења, неизграђеног привредног амбијента, неодговарајућег односа државе према селу, пољопривреди и посебно задругарству - примери добре задружне праксе указују да људски фактор има кључну улогу у развоју задругарства. За успешнији развој задругарства потребна је усклађена активност на свим нивоима надлежних институција, од локалних заједница до Републике Србије. Хитно доношење новог Закона о задругама и других подзаконских аката су услов за удруживање у све врсте задруга, посебно пољопривредне и прерађивачке, штедно-кредитне, потрошачке, занатско-услугне и друге.